

*Gènere i diversitat sexual en la literatura infantil
valenciana del segle XXI: una anàlisi dels materials
literaris a l'aula d'educació infantil*

Miquel A. Oltra-Albiach

Rosa Pardo-Coy

UNIVERSITAT DE VALENCIA

ABSTRACT

This research starts out from an educational perspective: as literature teachers in a Teacher Training College, we have noted the lack of diversity in family patterns in the text books. We have also observed how various stereotypes related to gender roles within families, jobs or the way in which gender itself expresses, are still present in the texts that schools offer to beginning readers. In this paper, we approach the Valencian literature for beginning readers in order to analyze the family structures and the treatment of roles of its members in various literary genres from books targeted at pre-school education (five years).

Keywords: sexual diversity, children's literature, gender, textual analysis, literature education.

Aquesta investigació parteix d'una perspectiva didàctica: com a docents de literatura en una Facultat de Magisteri hem observat la falta de diversitat en els models familiars i afectius de les obres amb què els nostres infants es troben per primera vegada amb el món de la literatura. Igualment, hem observat com diversos estereotips referits al gènere, als rols en l'interior de les famílies, a les ocupacions o a la manera en què el gènere s'expressa a si mateix. En aquest article abordem la producció editorial valenciana per a primers lectors, i analitzem les estructures familiars i el tractament dels rols dels seus membres.

Paraules clau: diversitat sexual, literatura infantil, gènere, anàlisi de materials, didàctica de la literatura.

Literatura i societat: el paper de la literatura infantil

És evident que la literatura infantil i juvenil constitueix una agència educativa (Colomer, 2010, p. 49), tal com ho són la família i l'escola: en aquest sentit, els textos que es destinen als nens i joves són una mostra de com es vol veure a si mateixa la societat en què s'insereix, i per tant, aquest tipus de literatura constitueix de manera molt especial un mirall dels horitzons i també de les mancances de la societat que la produeix. Autors com ara Pastor (2014) aprofundeix en aquest fet per remarcar la importància de la literatura infantil en el modelatge de la identitat dels infants:

Uno de los métodos más importantes de la transmisión de los valores y normas de una sociedad a sus miembros es a través de la narración de cuentos. Por lo tanto, el lenguaje y la literatura son algunos de los más poderosos medios a través de los que este proceso se lleva a cabo. [...]. Como un medio de transmitir las normas sociales, la literatura infantil se puede ver cómo al mismo tiempo refleja los ideales de la sociedad y los prejuicios inherentes de la misma. El papel predominante de estereotipos de género compartidos por la sociedad modela la identidad de género de los niños. El lenguaje, la narración de relatos y la literatura para niños se combinan como un medio eficaz e importante para la comunicación cultural, ideales en cuanto al comportamiento aceptado de género (Pastor, *ivi*, p. 96-97).

Tanmateix, podem aprofitar aquest potencial de la primera literatura per a la construcció d'identitats des d'una altra perspectiva. En efecte, en la literatura en general –i en la literatura infantil en particular– trobem un element vital per a les identitats i per a la socialització dels individus: en aquest sentit, Antonio Mendoza (1994, p. 13) posa de relleu la importància de la literatura a l'hora de valorar positivament les diferències entre els individus i el seu potencial enriquidor. En definitiva, es tracta d'integrar aquests elements en un projecte educatiu que busca cohesionar i no ser un factor d'exclusió social, a partir d'aspectes bàsics com la integració de continguts (un element de visibilitat que és fonamental), la consciència i disminució de prejudicis, el desenvolupament d'una psicologia de l'equitat i una cultura escolar afavoridora de l'*empowerment* (Banks, 1997).

Des de la premissa que allò que té nom existeix (Romero Lombardo, 2011), cobra una especial importància en la literatura infantil la visibilització de la realitat social en la seua diversitat i pluriformitat: l'ocultació de les diverses realitats familiars presents en el nostre entorn té com conseqüència la perpetuació de situacions de desigualtat, d'injustícia i de patiment. Així, un dels criteris que Gemma Lluch (2012, p. 223) aporta a l'hora de triar textos literaris per a nens i joves és que els personatges representin paràmetres socials i culturals del

context. Iñaki Tofiño (2006) incideix en aquesta perspectiva i aporta una escala de classificació dels materials infantils segons la major o menor inclusió de realitats diferents a les tradicionalment visibilitzades en aquest tipus de textos, i que donen com a resultat nivells que van des de la invisibilitat a la neutralitat com a punts extrems, passant per la clara discriminació, la discriminació amable i l'afirmació. Igualment, aquest autor planteja un seguit de preguntes que ens hem de fer a l'hora d'analitzar text literari:

- Apareixen diferents maneres d'estimar i de mantenir relacions sexuals? Es presenten d'una manera positiva o com una cosa negativa i reprobable?
- Apareixen diferents models de masculinitat i feminitat?
- Els homes i dones es presenten com a iguals? Si no és així, es qüestiona aquesta desigualtat?

La diversitat familiar i afectivosexual en la literatura infantil

Seguint aquests plantejaments, entenem la necessitat de fer visibles diversos tipus d'agrupació afectiva i familiar en la literatura i en l'escola, com a reflex de la diversitat d'una societat que pretén educar en la tolerància. Per a això cal acabar amb determinats prejudicis i optar per fer visibles a la literatura realitats que existeixen a la societat i en el dia a dia de molts dels nostres alumnes. No hem d'oblidar que en molts casos ens enfrontem a una forta càrrega d'inèrcia quan no d'enfrontament per part de determinats col·lectius, tant en centres educatius, com a biblioteques, llibreries, etc.

Teresa Colomer afirma que la LIJ ha modernitzat de manera espontània i progressiva la seua representació del món i ha anat introduint de manera gradual nous contextos vitals que són propis de les societats actuals: a partir dels anys 80 s'haurien incorporat a la literatura infantil i joves fets socials com les noves famílies, la incorporació social de la dona o les societats multiculturals. A partir d'un allunyament de les estructures familiars més agràries, s'hauria arribat a un model familiar urbà i nuclear (compost en la majoria dels casos de pare, mare i un o dos fills), i, posteriorment, l'entrada a la LIJ de famílies monoparentals, homoparentals, reconstituïdes, multiculturals, etc. Tal com indica l'autora "la literatura infantil tracta aquestes situacions des d'una perspectiva progressista, encaminant-se a oferir als lectors vies de comprensió i acceptació d'aquestes maneres de vida" (Colomer, 2010, p. 151). La pregunta ara és fins on ha arribat a la LIJ que es proposa en els centres educatius la presència d'aquestes formes de vida i d'afectivitat, partint de la premissa que expressa encertadament Iñaki Tofiño (*ivi*, p. 86) "assumir que la diversitat afectiva i sexual ha de formar part del paisatge habitual de la nostra societat i que hi ha determinades afirmacions i posicions que ja no són tolerables".

Atès que, en l'educació infantil, un dels pols a través del qual el nen o la nena fonamenta el seu aprenentatge del món és la seua pròpia família, és lògic que aquesta es trobi present a la major part de la literatura per a primers lectors. I és també en aquesta literatura on podem observar com es plasma la diversitat present en la vida social, i, d'alguna manera per tant, com aquesta diversitat aconsegueix penetrar dins de les parets de l'escola.

Recordem que la creació i transmissió de la literatura oral tradicional entre generacions es va dur a terme justament en el si de les famílies, com a grup cohesionat en què es recollien i es transmetien els sabers culturals. Així doncs, trobem un primer i intens contacte entre literatura infantil i estructura familiar. Seria objecte d'un altre estudi analitzar en profunditat com han influït en la transmissió de la literatura oral i en l'educació literària en general, els canvis en les estructures familiars esdevinguts en els últims segles (menor disposició de temps compartit, no dependència dels cicles de la natura, menor cohabitació en general d'avis i altres família extensa amb nens i joves sota el mateix sostre amb tot l'entramat de relacions que això comporta, etc.).

Podríem pensar en un principi que les estructures familiars amb què ens trobem en la literatura de tradició oral concorden amb el que entenem avui per família tradicional o convencional. No obstant això, res més lluny de la realitat: la família, entesa com a nucli format per un home i una dona amb els seus fills, és una realitat que es constitueix amb força posterioritat al moment de creació, desenvolupament i compilació dels relats orals i populars, i la seua estructura i funcions guarden una relació directa amb els processos d'industrialització i altres canvis socials relacionats a partir dels segles XVIII i XIX (Vázquez de Prada, 2008). En molts casos, ni tan sols trobem en els relats models de família extensa – com potser caldria esperar– sinó sobretot famílies monoparentals (*Caputxeta Vermella, Les set cabretes*), famílies reconstituïdes (*Ventafocs*), o altres tipus d'agrupació (*Rinxols d'Or, els Tres Porquets, Blancaneu...*); en molts altres casos les estructures familiars convencionals no resulten ser espais ideals de convivència (*En Polzet*), sempre a partir de les dades que ens aporten els propis relats. Pel que fa a la literatura d'autor per a nens, caldria no oblidar que aquesta ens ofereix des de les primeres manifestacions magnífics exemples de diversitat familiar (*Huckleberry Finn, Heidi, Konrad...*).

Si, tal com apuntàvem més amunt, la institució familiar preindustrial està lligada al naixement i transmissió de la literatura de tradició oral, també és veritat que en les societats industrialitzades i postindustrials –on l'estructura familiar ha experimentat importants modificacions– la família té un paper primordial en la iniciació al fet literari, i també segueix present en una gran part de la literatura destinada als primers lectors, ja que ofereix una visió de l'entorn familiar dels protagonistes amb el qual el lector s'identifica a través de la recerca transiderativa (Rowshan, 1997).

Sens dubte, un dels llibres infantils més polèmics en el seu moment, que reflectia un canvi en els valors educatius de les societats democràtiques va ser l'obra d'Astrid Lingren *Pippi Langstrump*. Pippi s'insereix, juntament amb altres protagonistes anteriors i posteriors, en tota una línia de personatges (com ara Peter Pan o el Petit Príncep) que es presenten freqüentment sense un entorn familiar convencional, que tracten de superar les pors, busquen la llibertat, i a més tenen aspiracions, somnis i desitjos com a actes de rebel·lia enfront del món adult. En els anys 70 i 80 del segle XX aquest tipus de literatura augmentarà en producció i en qualitat de manera considerable amb autors de la talla de Gianni Rodari, Michael Ende o Roald Dahl, entre d'altres.

La literatura infantil valenciana: els textos per a primers lectors

En anteriors investigacions hem ofert una panoràmica sobre la presència d'estructures familiars diferents de la tradicional en la literatura infantil (Oltra Albiach, 2011), sobre la (tímida) presència de protagonistes amb famílies homoparentals, monoparentals, reconstituïdes o interculturals en els títols infantils en l'àmbit mundial, sobre publicacions d'aquestes característiques en la literatura valenciana per a primers lectors que ha vist la llum en els últims anys (Oltra Albiach i Pardo Coy, 2013) i sobre les estructures familiars presents en les obres literàries que els centres escolars valencians ofereixen als seus alumnes en l'etapa inicial (Oltra Albiach i Pardo Coy, 2015). Partim en tots els casos de la idea de la literatura, en tant que representació discursiva d'un col·lectiu humà, com a fenomen íntimament relacionat amb la construcció i la preservació de les identitats, enteses com a representacions i categoritzacions del món i de nosaltres mateixos.

Producció editorial valenciana

Una de les investigacions anteriors va consistir a esbrinar quines són les estructures familiars presents en la literatura infantil valenciana en els últims anys. Ens interessava de manera especial aquesta anàlisi ja que volem ressaltar la importància de la literatura com a producte d'un context social determinat, i ahora com a motor de progrés, canvi social i llibertat. Partim de la base, ja exposada en anteriors treballs (Oltra Albiach, 2011), que en molts casos i per causes diverses la literatura és partícip de l'ocultació i la invisibilitat de moltes realitats socials diferents de les que marca la normativitat patriarcal, heterocentrada i culturalment homogènia.

Des dels pressupostos anteriors, vam dur a terme una anàlisi de les obres per a primers lectors (5 a 8 anys) publicats entre 2010 i 2015 per l'editorial Bromera, un referent literari al País Valencià que registra el major nombre de vendes pel que fa a literatura infantil, i amb una forta presència en l'àmbit escolar. Atès que es tracta dels

títols amb major impacte en el públic infantil i familiar valencià, ens interessava analitzar els tipus de família que apareixen en l'entorn dels protagonistes, i també les seues característiques (físiques i psicològiques) i els rols de gènere (Oltra Albiach i Pardo Coy, 2013).

En ambdós treballs, els resultats de les investigacions mostren un grau escàs de diversitat familiar en les obres analitzades i una certa precaució en les editorials i en els centres educatius tant pel que fa a la introducció de famílies diverses en les publicacions com quant al gènere i a les funcions d'homes i dones en la família i la societat. Es tracta, per tant, d'una important assignatura pendent, sobretot si tenim en compte que l'educació infantil i el primer cicle de primària (etapes que corresponen al nivell primers lectors) és un moment idoni per a la prevenció i el tractament de prejudicis i estereotips relacionats amb la diversitat i el gènere.

Textos literaris que fan servir els centres escolars

Igualment, en anteriors treballs hem analitzat les obres literàries per a primers lectors i en concret, infantil 5 anys i primer cicle d'educació primària, que utilitzen 10 centres educatius públics i concertats del País Valencià (Oltra Albiach i Pardo Coy, 2015).

La figura familiar més present en aquests textos fou la materna, moltes vegades amb rols estereotipats (s'ocupa de despertar al protagonista al matí, de cuinar, netejar ...). En tots aquests casos ens debatem entre la consideració de si se'ns presenten estructures familiars monoparentals o bé es tracta de famílies nuclears en què el pare treballa i és la mare la que realitza totes les feines de la llar. La mateixa estructura trobem en altres exemples, si bé són molt més abundants els textos amb una família composta de pare i mare més el protagonista (o bé amb el protagonista i un germà o germana).

Alguns títols que s'aparten de l'usual ens presenten protagonistes dels quals no apareixen referències familiars, i que en alguns casos excepcionals són ambigus quant al seu sexe. Finalment, alguns textos parteixen d'un interessant tema com és la igualtat entre homes i dones, però en molts casos les protagonistes femenines estan molt relacionades amb els personatges femenins dels contes tradicionals.

Així doncs, també a la literatura actual d'autor estudiada, les estructures familiars solen presentar una composició clàssica (pare, mare, fill, filla); un parell de títols presenten la figura paterna com a protagonista (si bé pràcticament mai en solitari); en poques ocasions pot aparèixer un avi o àvia, i en un bon nombre de títols no apareixen referències al tipus de família dels protagonistes. En altres casos la presència de la mare és general i estereotipada, i no queda clar si hi ha més membres de la unitat familiar.

Les conclusions són pràcticament les mateixes que hem destacat en anteriors ocasions: també en els materials literaris que les escoles valencianes fan

servir per als primers lectors hi ha a penes diversitat familiar, mentre que, d'altra banda, trobem amb certa freqüència estereotips de gènere i rols determinats per aquest al si de les famílies.

Literatura en els materials d'aula

En aquesta ocasió, hem centrat la nostra anàlisi en el tractament de la diversitat familiar i afectivosexual, així com del tractament dels rols associats al gènere, en els textos literaris que s'utilitzen a l'aula d'Educació Infantil 5 anys de les editorials més utilitzades en els centres educatius de la ciutat de València (en català i en espanyol), entre 2010 i 2015. Vam atorgar especial importància als textos relacionats amb la literatura de tradició oral (contes, fórmules, parèmies, endevinalles, fórmules de fonació, cançons, etc.), si bé també vam veure, en algun cas especialment significatiu, altres elements com ara els textos no literaris i els paratextos (sobretot il·lustracions). El corpus de materials a analitzar va estar constituït per 173 contes, 58 poemes i cançons i 45 endevinalles, embarbussaments i altres subgèneres relacionats amb la parèmia. A l'hora d'analitzar text i imatge, ens hem basat en les aportacions de Lluch (2012) i Tofiño (2006). Pel que fa a l'organització del material literari per gèneres, hem seguit els criteris d'Oriol i Carazo (2002).

Pel que fa als gèneres, hem trobat sobretot contes (173, el 60% dels quals eren actuals i el 40% tradicionals), i en segon lloc poemes i cançons (un total de 58). Finalment, 45 endevinalles, embarbussaments i parèmies (dites, refranys...). Tal com indicàvem anteriorment, hem analitzat el gènere dels protagonistes en cada cas, com es representa la realitat, com són els rols assignats a homes i dones protagonistes o secundaris i finalment com està representada la diversitat familiar.

El conte és, amb diferència, el material literari més abundant tant en nombre d'obres com –lògicament, donades les seves característiques– en l'extensió que ocupa en el conjunt del material d'aula. Podem fer una primera divisió entre contes de tradició folklícoliterària i clàssics d'autor, i més endavant analitzarem els contes actuals, escrits en la majoria de casos expressament per a l'ocasió. En ambdós casos, hem analitzat els personatges i les situacions dels contes, així com les imatges que els acompanyen.

En els contes tradicionals (i clàssics d'autor) destaquen les versions clàssiques sense cap tipus d'adaptació: és el cas d'*El vestit nou de l'Emperador*, *Pinotxo*, *La llebre i la tortuga*, *La cigala i la formiga*, *El gat amb botes*, *El soldadet de plom* i, reiteradament (en almenys tres dels materials analitzats), *Blancaneu* i *La princesa i el pèsol*. En general, els protagonistes solen ser homes i, tal com mostren les imatges que acompanyen els textos, es tracta de narracions amb una forta

càrrega d'estereotips de gènere, sobretot en els dos últims casos. D'altra banda, trobem textos tradicionals menys estereotipats (i susceptibles d'un tractament més interessant a l'aula) com *Patufeta*, *Hansel i Gretel* o una sèrie de contes japonesos (*Ishunboshi*) que presenten un model de princesa molt interessant des del punt de vista del gènere (ja que no és un personatge únicament passiu, sinó que també té capacitat de salvar els altres).

Pel que fa a textos actuals, trobem una gran varietat d'estils i temàtiques, i potser són aquests els que millor ens introdueixen a les llars i ens mostren com són les cases i les famílies que han imaginat els autors i que els nens i nenes de l'aula d'infantil assumiran com "normals". En aquest tipus de relats, els personatges masculins i femenins estan més a prop de la paritat, si bé amb funcions molt diferents, amb una dispar associació a l'espai privat o públic i, en general, estereotipades. Les imatges, igual que en apartat anterior, seran de gran ajuda per completar aquesta visió, tant pel que fa a la diversitat familiar com en les diferències i els estereotips de gènere.

Entre la gran quantitat de textos analitzats, podem destacar textos com ara *D'on ve la llet* (en el qual veiem la mare com directament vinculada a la compra familiar), *Què vols ser de gran* (amb un pare que és l'encarregat de parlar dels oficis al seu fill), *Quin monstre* o *Panxut es vist sol* (on és la mare qui atén al nen quan aquest es desperta i té por a la nit, o qui s'encarrega de despertar i vestir el nen al matí) o *Tots som iguals* (on, malgrat el títol, queda clarament delimitada quina és la funció de les dones (mares i mestres) i la dels homes. En alguns contes (*Un dia al parc*, *un restaurant diferent*, *L'àngel dels xiquets*, *Panxut és vist sol*, etc.), tornem a trobar un element curiós que ja detectàvem en anteriors investigacions: moltes vegades els pares, absents en la majoria de successos i d'accions de la vida quotidiana que succeeixen dins de la llar, sí que estan presents quan es tracta d'esdeveniments extraordinaris (aniversaris, sortides al parc, al restaurant, etc.). Tornem a trobar una associació (subtil de vegades) entre el sexe femení i la privacitat de la llar, i entre el sexe masculí i la vida pública: els nens i nenes es troben amb el progenitor masculí en l'àmbit del que és públic i/o extraordinari, mentre que és la mare qui els atén en el dia a dia, a la privadesa de la llar (de la qual surt per anar a comprar i poc més) i en la quotidianitat. És curiosa l'única excepció que hem trobat en aquest punt: el pare que apareix netejant a casa és un inventor boig. Un altre aspecte interessant són les incoherències que presenten alguns relats, que poden presentar al nen protagonista cuinant, i la pàgina immediatament posterior al pare, la mare i el fill relacionats amb accions absolutament estereotipades. Com a materials dignes d'esment, hem destacat també *Famílies del món*, en el qual es fa un tractament de la diversitat cultural que podríem anomenar "cosmètic", i el ratolí Titty i el Ratolí Tatty, que funcionen com les parelles conegudes del món infantil (des d'Epi i Blas fins a Bob Esponja i Patricio), i que recorren amb freqüència a llançar missatges perquè quedi clar que

només són amics.

Finalment, destaquem també *Peixet aprenent* (en el qual el protagonista, masculí per descomptat, aprèn a tenir valor), i *El trobador i la princesa*, que reproduceix l'ambient d'un conte tradicional, i juntament amb ell els estereotips de gènere corresponents (dones pusil·lànimes, incapaces de fer res per si soles i dependents, nenes cridaneres, velles antipàtiques, senyores que només pensen a maquillar-se; homes autònoms i valerosos que salven les dones, homes treballadors, etc ...).

Un personatge interessant (i que marca una tendència en l'actualitat) és Aris, presentada com a fil conductor del material de l'aula, i que alhora és protagonista dels contes que es presenten. Les característiques físiques d'Aris s'allunyen dels estereotips de gènere, i considerem que poden ser utilitzades per al treball a l'aula amb moltes possibilitats.

Entre el material gràfic que apareix al costat dels contes, volem fer esment d'algunes imatges (encara que anecdòtiques) en què es presenta la diversitat funcional, altres en què apareixen cossos de nens diversos i, en contraposició, algunes il·lustracions que limiten el concepte de família a un pare (home), una mare (dona) i un fill. No obstant això, hi ha una claríssima prevalença d'imatges en les quals es vincula directament el nen o nena amb la mare (sense ningú més) i es presenta a aquesta com l'àngel de la llar que cuida la seua prole.

En el cas de la poesia, cal destacar en molts casos la profusió de rimes associades a imatges, per exemple vinculades a professions (en general molt estereotipades, si bé trobem algunes excepcions en altres materials, com l'aparició d'una domadora o un bombera). Especialment interessant és *El meu pare és el millor*, en el qual es porta a terme una inversió en les tasques tradicionalment assignades al gènere masculí i al femení. Igualment, el poema *Mamà oca* ens remet a una imatge estereotipada de la dona, vinculada a la cosmètica, i les preocupacions passen sobretot per estilisme personal. Per finalitzar aquest apartat, volem insistir que la presentació de models familiars alternatius al tradicional és pràcticament nul·la, i en la majoria de casos es repeteix fidelment un patró sexista i heteronormatiu, com és el cas del poema *Els ulls de la mare, les mans del pare*, en què el quin hi ha la idea de la mare com a element bell, dolç i vinculat a la llar, i la del pare com valerós, treballador i absent de la casa.

Pel que fa a cançons i parèmies, destaquem algunes tradicionals que ens presenten una sèrie d'oficis estereotipats, gens difícil de canviar si hi ha voluntat de fer-ho; també hi observem voluntat de treballar la diversitat cultural, però a costa d'oblidar la diversitat familiar. Quant a parèmies, en alguns casos podem trobar elements que vinculen el femení al dolent (des del l'arquetip de la dona pecadora o de la dona parladora), com en el cas següent:

*Sóc femella i el meu fort
és seguir qui fuig de mi;
i aquell que em vol resistir
cau en pena de mort.
(La fam)*

Quant als embarbussaments, dites i refranys, hem de ressaltar l'absoluta superioritat numèrica dels subjectes masculins, i en relació a activitats considerades d'homes. I d'altra banda, trobem la ja comuna aversió al femení (o la fixació, per exemple en la indumentària, cosa que mai es faria amb un home), i la descarada atribució a la dona –i a la nena– de rols tradicionals relacionats amb la llar (fins i tot amb una certa ombra amenaçadora per part de la figura paterna): *Paula, para taula, para-la bé que el pare ja ve.*

Conclusions

Cal destacar l'absoluta majoria numèrica de personatges masculins (més del 75%), amb una forta càrrega d'estereotips de gènere, i la nul·la presència de diversitat afectivosexual. Quant a diversitat familiar, aquesta és ben escassa. Trobem a faltar de manera especial famílies monoparentals i avis. Un altre tema per a la reflexió és com reflecteixen les imatges els pares i les mares: gairebé sempre com a persones molt joves (data gens en consonància amb les tendències actuals quant a edats de procreació)

Hi ha una permanència –més o menys dissimulada– del discurs de la domesticitat en un gran nombre d'obres estudiades. En molts casos trobem com a eix central la relació mare-protagonista; però és difícil saber si estem davant famílies monoparentals: ens inclinem a pensar que es tracta d'una indefinició buscada que deixa a la imaginació de cadascú l'estructura familiar que es tracta, i que en molts casos evita problemes.

En el cas dels clàssics, s'observa una tendència a mantenir els contes tradicionals utilitzant versions poc "arriscades". Tot i que s'ha dit anteriorment, cal destacar alguns exemples que són interessants, sobretot en narracions actuals, tant pel que fa a relacions afectives i personals, com al paper de la dona i els rols de gènere. En alguns casos, les estructures familiars i les relacions diverses són presents de manera difusa. En casos molt comptats, trobem personatges que no compleixen amb els rols de gènere, però aquests queden diluïts entre la gran quantitat de personatges i narracions que segueixen l'estereotip i contribueixen a reforçar-lo. En general, tal com hem dit, hi ha un biaix important de gènere en els contes tradicionals, i en els actuals hi ha una clara dicotomia entre espai privat (propi de la dona) i espai públic (ocupat pels homes). Igualment, trobem els

personatges masculins associats sobretot a acció força, determinació i caràcter; per la seua banda, els personatges femenins estan relacionats majoritàriament amb la dolçor, la suavitat, el món interior, l'estètica...

Excepte alguns casos molt concrets, en els contes, poemes, cançons, endevinalles, embarbussaments, refranys... apareixen figures maternes i paternes estereotipades en certes atribucions, característiques i oficis; d'altra banda, continuem observant (tal com succeïa en anteriors investigacions) una certa visió de la llar com a refugi de mares i nenes, lluny del món masculí. Les característiques físiques que trobem descrites en els textos i mostrades en les imatges són, tret d'excepcions, totalment ajustades a l'estereotip masculí i femení, pel que fa a formes, postures, colors, etc. En molts casos els elements de desigualtat o discriminació són molt subtils; en altres, trobem obres, textos i imatges impropis de l'època actual.

Quant a la diversitat familiar, trobem un predomini absolut de la família heterosexual "tradicional" (nuclear) en els relats; també en imatges i en altres elements paratextuals trobem reticències al canvi, ni tan sols de manera subtil, d'acord amb la realitat social. En aquest sentit, crida poderosament l'atenció l'escàs lloc que es dóna als avis en els materials analitzats. Trobem alguns exemples de diversitat, si bé aquesta es limita la major part de les ocasions a aspectes culturals o de capacitats, però molts menys de gènere, opció sexual o de tipus de família. En molts casos la presència intercultural no passa de presentar la mateixa estructura familiar amb altra roba i un altre color de pell en els personatges. Cal destacar alguns exemples que són interessants, tant pel que fa a relacions afectives i personals, com al paper de la dona i els rols de gènere, si bé la seua presència és pràcticament irrellevant. A partir del que demana el currículum, i després de l'anàlisi dels continguts del material literari, hem de reconèixer que la visió del món que s'ofereix als nens i nenes segueix continua estant carregada d'estereotips etnocèntrics i sexistes, amb una forta tendència a invisibilitzar altres realitats.

Es constata, un cop més, la dificultat a l'hora d'introduir determinades temàtiques o realitats afectivosexuals en les primeres literatures dels centres educatius, ja siga per la inèrcia de la institució escolar, per qüestions ideològiques, per por a la pressió de pares i mares, per l'estructura editorial i la relació que s'estableix amb els centres, les pràctiques dels bibliotecaris, etc. Tot plegat confirma la idea del centre educatiu com una tecnologia del gènere (De Laurentis, 1987; Pastor, 2014), és a dir, com un entorn productor de gènere a través de rituals, espais i discursos que promouen determinades visions de la família, el gènere i la diversitat, i que actua com un potent agent invisibilitzador d'altres realitats diverses i múltiples.

Bibliografia

- ANGENOT, Marc. *El discurso social. Los límites históricos de lo pensable y lo decible*. Buenos Aires, Siglo XXI, 2010.
- BANKS, James A. *Educating citizens in a multicultural society*. Nueva York, Teachers Columbia University, 1997.
- BARTHES, Roland. "Introduction à l'analyse structurale des récits". *Communications*, n. 8, 1966. (pp.1-27).
- COLOMER, Teresa. *Introducción a la literatura infantil y juvenil actual*. Madrid, Síntesis, 2010.
- DE LAURENTIS, Teresa. *Technologies of Gender: essays in theory, film and fiction*. Bloomington, Indiana University Press, 1987.
- LLUCH, Gemma. *La lectura al centre*. Valencia, Bromera, 2012.
- MENDOZA, Antonio. *Literatura comparada e intertextualidad*. Madrid, La Muralla, 1994.
- OLTRA-ALBIACH, Miquel A. "Multiculturalidad y nuevas estructuras familiares en la literatura infantil" in NUÑEZ, Pilar y RIENDA, José (coords.) *La investigación en Didáctica de la Lengua y la Literatura: situación actual y perspectivas de futuro*. Granada, Sociedad Española de Didáctica de la Lengua y la Literatura, 2011. (pp. 1763-1780).
- OLTRA-ALBIACH, Miquel A.; PARDO COY, Rosa M. "Las nuevas estructuras familiares y su presencia en la literatura infantil valenciana" in CANCELAS Y OUVIÑA, Pilar, et alii (coords.) *Aportaciones para una educación lingüística y literaria en el siglo XXI*. Granada, GEU, 2013. (pp. 63-73).
- OLTRA-ALBIACH, Miquel A.; PARDO COY, Rosa M. "Family and affective models in children's literature. An approach from the texts for early readers at Valencian schools", *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, Elsevier, n. 178, 2015. (pp. 185-189).
- ORIOI I CARAZO, Carme. *Introducció a l'etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana*. Tarragona, Cossetània Edicions, 2002.
- PASTOR, Bernarda M. "La literatura infantil como espacio mediador en la educación de género", *Raido*, Universidade Federal da Grande Dourados, v.8, n. 17, 2014. (pp. 87-104).
- ROMERO LOMBARDO, Dolores. *Identidad de género en personajes de ficción infantil y juvenil. Hacia una ruptura de los estereotipos*. Trabajo de Final de Máster. Zaragoza, Universidad de Zaragoza, 2010.
- ROWSHAN, Arthur. *Cómo contar cuentos*. Barcelona, Integral, 1997.
- TOFIÑO, I. "¿Un libro homófobo? ¡Que lo lea Rita! Criterios de valoración con referente pedagógico para los materiales LGTB destinados a menores", *Educación y Biblioteca*, Tilde, n. 152, 2006. (pp. 83-88).

VAZQUEZ DE PRADA, Mercedes. *Historia de la familia contemporánea*. Madrid, Rialp, 2008.

Materials d'aula consultats

Cosquillas (2003): Edebé.

Duendes mágicos (2003): Algaida.

Mots endreçats (2003): Cadí.

La mochila de las letras (2004): SM.

Monigotes (2004): Anaya.

Joana la sargantana (2009): Casals.

Coneix amb Aris (2012): Edelvives-Baula.

Sabem moltes coses (2012): Santillana-Voramar.

Niu de lletres (2013): Santillana.

El meu xicotet món (2014): Teide.

Tots a l'aigua (2014): Casals.

Miquel Àngel Oltra-Albiach Llicenciat en Antropologia i en Comunicació Audiovisual. Doctor en Didàctiques Específiques per la Universitat de València, i professor en el Departament de Didàctica de la Llengua i la Literatura d'aquesta universitat. Les seues línies d'investigació estan relacionades amb la diversitat a l'escola, la literatura en l'educació infantil i l'ensenyament/aprenentatge de la lectura i l'escriptura.

Contacte: miquel.oltra@uv.es

Rosa Maria Pardo Pardo-Coy Llicenciada en Filologia Catalana per la Universitat de València i professora en el Departament de Didàctica de la Llengua i la Literatura d'aquesta universitat. La seua investigació està relacionada amb l'aprenentatge de la llengua oral, les actituds lingüístiques, la literatura infantil i les TIC en l'educació.

Contacte: rosa.pardo@uv.es

Rebut: 04/01/2017
Acceptat: 10/9/2017